

ههله بجهی شهید و نازیزه باليسان !!!

د. نحمه میراوده لی

Mirawdaly@hotmail.com

نازیزه: ئه کیزۆله کورده بوو له گهله چهند که سیتی که می گوندی ئیکماله ی دۆلی باليسان، دوی کیمیا بارانکردنی گونده که یان، به ئیش و نازاری کۆکین و پشانه وه و

سگچوون و خوین دانانه وه و به پیستی پریلقی ئاو و سوتاو به کیمیای، جهسته لاوزه وردیلانه که ی، گه ئنرایه سه سنووری تورکیا، به لام له وی

به دواوه که س نازانی چی به سه رها ت!

له کۆتایی مانگی هه شتی 1988 دا هه فتا گوندی دۆلی باليسان کیمیا باران کران، له ئه نجامدا زنده له دووسه خیزان تیدا چوون. له سی

هه فته ی دواتردا، چوارسه د و په نجا گوندی دیکه به کیمیا بارانکردن و پیران کران.

ئیزدان: زۆرجاران به کاره ساتی گه وری وه ک لافاو و بومه له رزه و تایفون یان په تایی قپکه ری وه ک کۆلیراو گرانه تا مرۆفی تاساندوه، ئی هیچکات کیمیا بارانی نه کردوین.

چه کی کیمیای هینده کوشنده و قیزه وه نه په نجا ئیزدان به ناوات بووی قهت مرۆف په ی پی نه با، ئه گه ره وه هابی نه وه به داخه وه ناواته که ی نه هاته دی! .

له 22 ی ئه پریلی سالی 1915 دا ئه لمانه کان بۆ یه که م جار گازی کلۆرینیان دژی سه ربازه فه پهنساییه کان به کار هینا. دواتریش هه موو هیزه سه ره کیه کانی جهنگی

جیهانی یه که م به کاریان هینا و، هه ره له سه رده می جهنگه که شدا زۆر گازی کوشنده ی دیکه ش هاتنه کایه وه. هه تا کۆتایی به جهنگ هات (1.3 ملیون که س به و چه که

له ناوچوون. ئه مه کاره ساتیکی هینده تال بوو، بووه هوی به ستنی په یمانی جنیف سالی 1925 و یاساخکردنی چه کی کیمیای و بایۆلۆجی. له گه له ئه وه شدا که

ئه مریکا په زامه ندی له سه ره په یمانه که ده ربری، ئی هه تا سالی 1975 به فره می نه یسه لماندبوو. دوی فره می کردنی بریا که ش به ده سال واتای سالی 1985،

ئه مریکا جاریکی دی بریاری په ره په پیدانی به ره مه پیدانی چه کی کیمیای و بایۆلۆجی دایه وه.

له کاتیکدا که ئه مریکا له پامیاری نیوده وه تیدا، مۆرال و مرۆفایه تی به وولتانی دیکه ده فروشت. که چی که پدیمی ئیپاق دانیشتوانی سیقیلی شاری هه له بجه ی

کیمیاباران کرد. نه میشتیک میوانی بوو، نه ئه نگوستیکیشی دژی ئه و پدیمه جولاند. ئه و کیمیا بارانه ی بووه هوی له ناوچوونی زنده له 5000 هه زار که زوربه یان پیر و

په که که و ته و مندال بوون، زنده له ده هزاری دیکه ش بریندار بوون و دواتر زوربه یان مردن و ئه وانیه ی ماویشن هه تا مردن شه که ت و شکست ده میتن. ئه مریکا نه ک هه ره

به پی دهنگی ما به لکو وه ک زۆر وولتانی تریش زیاتر به لای ئیپاقدا دایشکاند.

گومان له وه دا نیه که شه ره زاو زانستکاره کانی ئیپاقی پۆژیک له پۆژان هه ره چه کی کیمیای و بایۆلۆجیان دروست ده کرد. به لام ئه گه ره یارمه تی پۆژئاویان نه بوایه

له توانایاندا نه بوو به و زوویی یه بۆ هه شتاکان و به و زۆریه ش جیبه جیبه کن.

: هیربیرت کروسنی، له لیکۆلینه وه یه کدا ده رباره ی چه کدارکردنی ئیپاق Herbert Krosney

ده لیت، ناوی ئه و کۆمپانیایه نه که له هه شتاکاندا یاریده ی ئیپاقیان ئه دا هینده زۆربوون ده لیلیکی ته له فۆنیان ئی دروست ده بوو. کۆمپانیای فره نس، ئه له مان،

به ریتانی، ئاوسترالی، و ئه مریکایی. هه موو کاریان له کارگی دروستکردنی کیمیای ئیپاقدا ده کرد، ئه مه جگه له کۆمپانی پۆلۆنی و هیندی و... هتد.

لیکۆلینه وه یه کی تری سالی 1990 ناوی 207 کۆمپانیای 21 ده ولته ی هیناوه که چه کی گه وریه یان داوه ته ئیپاق. پاره ناردن بۆ ئه و کۆمپانیانه هه تا دوی شه ری

ئیران و ئیپاق به رده وام بووه. ئه و لیکۆلینه وه یه ناوی 86 کۆمپانیای ئه لمانی و 18 ی ئه مریکی و 18 ی به ریتانی و 17 نه مساوی و 16 ی فره نسای و 12 ی ئیتالی

و 11 ی سویسری برده و. ئه مانه هه موو تاوانبارن وه لی ئه وه ی زیاتر

ئه مریکای "هاوپیمانان" ده خاته خانه ی تاوانبارانه وه:

یه که م: ئه مریکا له و کاته دا بۆ سازشکاری سه ربازی (2.8 \$) بلیون دۆلاری به ئیپاق به خشیوه .

دووه م: میژووی سه رده م و واقع واده گه یه نی که پامیاری ئه مریکایی کیلی زامنی یاساخکردنی به کاره پیدانی چه کی کیمیای و بایۆلۆجی یه. راسته سوقیه تی کۆن

پۆلیکی گه وری هه بوو له و باره یه وه، ئی ته نها ئه مریکا پۆلی سه ره کی و زالی هه بووه له هه ردوو بوواری پیشخستن و کۆنترۆلی هه موو جۆره چه کیکدا، به تایبه تی له

دوی جهنگی جیهانی دووه مه وه .

سىتھەم: ھەرچەندە ھەممۇ بەلگە يەكياڭ بەدەستە ۋە بوو كە ئىپراق پىشپىلى ھەممۇ پەيمانە نىۋ دەۋلەت تىببە كانى كىرۋە دەكات كە چى ئەمەرىكا بوو لە رېگە (يو ئىن) دا ۋەستا بۇئاۋانبار كىردى ئىپراق.

لېرەدا جى خۇيەتى كەسىك بېرسى بۇ لەكاتىكدا پۇژانە ۋولتانى ۋاژۋوكەرى رېگە ۋەتننامەى لەناۋىردى چەكى كىمىاۋى ۋە بايۇلۇجى زۇرتى دەبن، كە چى لەبەرامبەردا پۇژانەش ۋولتانى بەرھەمھېنىشى زىاتى دەبن ...؟

(كاتىلېن بېلى - يارىدە دەرى بەرپو بەرى بېرۇى ئەمەرىكا بۇ Kathleen Bailey ۋەك)

كۆنترۆل كىردى چەك ئامىژەى بۇكردۋە ھۇيە كانى بىرىتىن لە .

يەكەم : سانايى بەرھەمھېنانى چەكەكە يە ، كە دەتوانى لەژورىكى بچوكدا ۋە (دە ھەزار) دۇلار چەكى بايۇلۇجى بەرھەم بېنىت .

دوۋەم : زوربەى بايۇلۇجىست ۋە كىمىستە كان، دىزايەتى كىردى ئەۋ چەكە بە ھەلۋىستىكى رامىارى دەزانن ۋە ئىشكرىنىش بۇ دوست كىردى، ۋولت پەروەرىيە لايان ! .

سىتھەم : ھەرزانىەكە يەتى . لىژنە يەكى سەر بە نەتەۋە يەكگرتە كان سالى 1969 بۇيان دەركەۋتە كە تىچوۋ خەرجى قەلاچۇ كىردى دانىشتوانى يەك كىلۋمە ترى

چوارگۇشە بە چەكى ئاسايى ۋاتا تانك ۋە تەيارە ۋە گوللە **دوۋ ھەزار دۇلار** ، بە چەكى نىۋوكى (نىۋوكلىن) **ھەشت سەد دۇلار** ۋە بە گازى كىمىاۋى **شەش سەد دۇلار** ۋە بە

چەكى بايۇلۇجىش تەنھا **يەك دۇلار** .

كارىگەرى چەكى كىمىاۋى ۋە بايۇلۇجى بەستراۋە بە دۇخى كەشو ھەۋاۋە ۋە زۇر كۆنترۆل ناكىت، لى ھەندىك تاقىكرىدە ۋە ۋايان دەرخستۋە كە بىلۋكرىدە ۋەى يەك تەن

گازى نىرۋ (سارىن) لە فرۇكەۋە تۋاناي كوشىنى **ھەشت ھەزار كەسى ھەيە** ، بەلام بىلۋكرىدە ۋەى سەد كىلۋ بەكتىراى (ئەنتراكس) بە ھەمان شىۋە ، تۋاناي كوشىنى (**سى**)

مىلېۋن) كەسى ھەيە .

سەير لە ۋەدايە زوربەى ئەۋ پەرتوكانەى لەسەر شەپى كىمىاۋى ۋە بايۇلۇجى نوسراۋن، باس لە كەلوپەلى دوست كىردى ۋە پۇشاكى پىۋىست بۇ كارەرانى ئەۋ كارگانە ۋە

جۇرى كىمىاۋىە كان دەكەن . بەبى ئەۋەى بە ھىچ شىۋە يەك باسى ئەۋ **ئازە لە داماۋە بىكەن كە دەبىتە نىچىرەكەى ، ئەۋىش كە ئىمەى مرۇقى ژىردەستەين .!**

ھەتا نىچىرى ئەۋ چەكە ، كە مرۇق خۇيەتى دەستىشان نەكرىت، كەسىك نازانى سامانكى چەكى كىمىاۋى چەندە ۋە ئەۋانەى دوچارى بوون بە چ دەردىك چوون .

چەكى كىمىاۋى دەتوانى دانىشتوانى ناۋچە يەك قىبات بى ئەۋەى زىانىك بە خانووبەرە ۋە پۈك بەگە يەنى، لەمەشدا تەنھا چەكى بايۇلۇجى ۋە نىۋترونى بە ئاستەى

دەگەن .

چەكى كىمىاۋى ھىندە كارايە بۇ كوشىنى كەسىك كە تەنھا چەند مىللىگىمىكى بەسە ، بۇ نمونە 5 مىللىگىرام لە گازى (قى ئىكس) يان پىژەى يەك لە چواردە مىلېۋن

گرانايى لەشى كەسەكە كوشىندە يە .

زوربەى گازە كىمىاۋىە كان بە ھۇى كۆنترۆل كىردى سىستەمە كانى لەشەۋە كارەكە يان دەكەن . ۋەكو رېگەگرتن لە گۋاستنەۋەى ئوكسىجىن يان تىكەدانى پىۋىتىن .

نىرۋ گاز (گازى ئەسساب) دەست لە ئامىژە كانى ھىماۋ (ئىشارات)ى نىۋان شانە كانى لەش ۋەردەدار ،

ئامىژەكە ناۋەستىنى بەلكو زۇر بە خىرايى دوپىات ۋە سىپات ۋە دەپاتى دەكاتەۋە ۋە دەبىتە ھۇى لەشگرىيەكى توندو لە ھۇشچوون ۋە سەرەنجام نەگە يىشنى نامەى مىشك

بە ئەندامە كانى لەش .

كارى سەرەكى مەستەرد گاز ئەۋەى پىۋىتىنى نىۋ نىۋوكى (نىۋوكلىرى) شانەكە (دى ئىن ئەى ۋە ئاۋ ئىن ئەى) دەشپىۋىنى ۋە ئەنجامەكەى مردنى شانەكە يە ، لى ئەۋە چوون

رودەدا ھىشتان نەزانراۋە .

مەستەرد گاز ۋە نىرۋ گاز بە دوۋشپوۋەى جىاۋز لە يەككى كاردەكەن . مەستەرد گاز كار لە ھەممۇ شانە كان دەكا لى نىرۋ گاز ھەلدەكوتىتە سەر پىۋىتىنىكى تايىبەتى .

بە ھەرحال كارىگەرىيە ژەھراۋىە كانىان دەبنە ھۇى گۇرانكارىەكى تايىبەتى نىۋ شانەكە يان ئۇرگانىك (يەككى لە سىستىمە كانى لەش) . **مەترسىيە گەۋرەكەش ئا لىرەدايە .!**

ھەتا ئىستا جگە لە لىكۆلىنە ۋە يەكى سادە يا زىاتىر راستە بلىن پاپۇرتىكى (د . كرىستىن گۇسدىن) ھىچ لىكۆلىنە ۋە يەكى نىيە لەسەر كارىگەرى كىمىاۋىە كان لەسەر

جىنە كانى مرۇق . يان چ كارىك دەكەنە سەر نەۋە كانى ئايندە ۋە چەند دەۋام دەكەن .؟! يا دياردەى كەموكوپىە كان چوون ۋە بەچ شىۋە يەك لە تازە لەداىكجواندا

دەردەكەون ۋە بۇ چەند ماۋەش لە ناۋ نەۋە كاندا دادەكەون .؟! چوون كاردەكەنە سەر سىكپى ۋە مندال لە بارچوون ؟! ئەۋەتا دۋاى نىكەى شەست سال لە ھىرۇشىماۋ

ناگازاكى مندالى شىكستە لەدايك دەبن . ئايا گازە كىمىاۋىە كانىش ھەر بەۋ شىۋە يە كاردەكەن .؟! .

د . كرىستىن گۇسدىن - كە دىكتورىكى شارەزى بەرىتانيايى يە ۋە دۋاى Dr. Christine Gosden :

دەسالان لە كىمىابارانەكە ، سەرى ھەلەجەى داۋە دەلئىت .

(ئەوھى دىم زۆر خراپتريوو لە ھەرشتيك كە لەوېروايەدابووم دەيبينم، داوى دەسالى تر شتى وھا يان بەسەردا پوودەدا، كە سەرسر و زمان بېگۆ دەمىنى). دكتور لە پاپۆرتەكەيدا دەلى، ژمارەى ئەو مندالانەى بە لوکيميا (سەرەتانی خوین) دەمرن سالانە لە ھەلکشاندایە، بە بەراوردکردن لەگەل شوپنایى دیکە. خەلکى ھەلەبجە لە تەمەنىكى زۆر لاوتردا تووشى نەخۆشى شىرپەنجە (سەرەتان) دەبن.

ھىچ ژنيك بە شىوھى ئاسايى نازى و وېم زوانە ھىچ ژنيك مندالیكى تەندروستى نەبووھ و ژمارەيەكى زۆریشيان زوو دەمرن. دكتور لەسەرى دەروا دەلى. (ئەو گرتە جينيٲتيكىانەى لەومندالانەدا دەرکەوتوون كە لە داوى كيميا بارانکردنەكە لەدايك بوون، واى دەرەخەن كە كاريگەرى چەكەكە لە نەوھيەكەوھ بۆ نەوھيەكيتر دادەكەوى).!

پاستە كارەساتى سروشتى و پەتاي كۆمەلگۆژ جگەرپر و دلته زینن، لى بىرەوھرييان لە ھەست و دەرووندا پىشەى ھەمىشەيى داناکوتن، وردە وردە بىرەوھريەکانيان لە ھزر و ئاوەزدا ئاوا دەبن. بە پىچەوانەى كارەساتى مروفكردەوھ، بەتابەتیش كارەساتيك كە لە چلئسى و پەگەزپەرستىوھ سەرچاوەى گرتبى. ئەو جۆرە كارەساتە نارەوا مروفكردانە بىدەنگى و(عفى الله عماسلف) لەخۆناگرن.

بۆچى مروفقايتى ئاوا كوشوماتە لەكاتيكدا ئىستاكە ھەژدە تەن دۆكۆمىنتى نوسراو لە ئەمەريكادا ھەن و ھەولى جينۆسايدي كورد دەسەلمىنن. ! بلىنى چەندىن گۆرى بەكۆمەل و زىندەچالکردنى دیکە پىويست بىت تا تاوانى دژ بە مروفقايتى بخريٲتە مىلى سەرکردە عەفلەقييەكانى ئىپراق.؟

بەپاى من تاوانەکانيان لای ھاوتوانەکانيشيان ھەك پۆژى پوون ديارن، كە ھەر ئەوانيشن دەتوانن بە تاوانى دژى مروفقايتى دادگاييان بکەن. ئەوھى پىويستە پىداگرتنى كورد و سەرکردايەتییەكەيتى كە ئەمرۆ بمانەوى و نەمانەوى برىتيە لە سەرکردايەتى يەكيتى و پارتى، كە ھەتا ئىستاش داوايان لە بەرەى عەرەب نەكردووھ بەرامبەر تاوانەكانى پزىمە عەرەبيەكانى رابوردووى ئىپراق داواى لىبوردين لە كورد بکەن.

دەبى ھەنگاوى يەكەمى عەرەبى ئىپراقى ئەو داواى لىبوردينە بى، ئەگەر ئەو ھەنگاوە نەنن ئەوا ديارە جينۆسايدي كورد بە پەوا دەزانن، ئىدى برايتى چى و ئىپراقى ھىواو ئاواتى چى...؟

12 /3/2005 كەنەدا